

FIOŁEK

Viola

Wstęp. Eksplikacja: Nazwy. Kategoryzacje. Rodzaje. Kompleksy i kolekcje. Opozycje. Wygląd i właściwości. Czas kwitnienia. Lokalizacja. Zastosowania praktyczne, obrzędowe i lecznicze. Ekwiwalencje. Symbolika.

Dokumentacja: Przysłowia. Wyliczniki dziecięce. Kolędy. Pieśni sobótkowe. Pieśni i przyśpiewki dożynkowe. Przemowy weselne. Pieśni i przyśpiewki weselne. Pieśni zalotne i miłosne. Pieśni żołnierskie. Pieśni religijne. Pieśni żartobliwe. Pieśni stanowe. Pieśni sieroce. Wiersze z pamiętników i listy. Ballady. Bajki. Podania. Pisana poezja chłopska. **Bibliografia.**

Fiołek, jeden z pierwszych kwiatów zakwitających wiosną, rośnie dziko w lesie, bywa też uprawiany w ogrodach. W systematyce botanicznej fiołek i bratek należą do tej samej rodziny, a nawet rodzaju, jednak w potocznej świadomości to dwa różne kwiaty.

Fiołek jest symbolem skromności, panińskiej czystości, piękna, wiosny, tęsknoty za ukochaną osobą. Ze względu na swoją fioletową barwę symbolizuje też śmierć i żalobę. Jest kojarzony z aniołami, w pieśniach stanowych – z kobietą: panną, mężatką lub wdową, w pieśni żartobliwej z mężczyzną. Sadzenie oraz zrywanie fiołków w ogrodzie kojarzone jest z aktem seksualnym. Więdnięcie i opadanie fiołków to symbol utraty dziewictwa. *Fiołek w błocie* symbolizuje brzydotę, *fioleteczek błady* – zdradę.

Według mitologii greckiej fiołek (grec. *ion*) powstał z oddechu Io, kapłanki Hery, kochanki Zeusa, a zgodnie z inną wersją mitu – z krwi Ajaksa Wielkiego (uczestnika wojny trojańskiej) albo wykastrowanego Attisa, kochanka bogini Kybele Kop SSym 94. Fiołki, tak jak róże, lilie i anemony, symbolizowały urodę bogini Afrodyty Kemp SInd 8. Starożytni Grecy, widząc w fiołku symbol budzącej się na nowo do życia ziemi, uważali go za święty. W starożytności fiołkom przypisywano działanie kojące i ochładzające For Sym 186. W czasie świąt ozdabiano nimi uczestników uroczystości, gdyż wierzono, iż chronią one przed upojeniem i bólami głowy Herd Lek 43. Sądzono, że zapach fiołków likwiduje kaca De Vries Dic 488. *Miasto fiołkami wieńczone* to w twórczości Arystofanesa i Pindara Ateny (grec. *Iostéphanos*) Kop SMit 60.

W starożytnym Rzymie w dniach pamięci o zmarłych groby ozdabiano fiołkami i różami, dlatego dni te nazywano *dies violaria* i *dies rosaria* Mac MitRoś 151. Rzymianie wyrabiali z fiołków wino Wat Dic 406.

W chrześcijaństwie fiołek jest symbolem pokory Janicka-Krzywda 1993, s. 200, cierpliwego znoszenia wszelkich trudności Marecki, Rotter 2009, s. 430, skromności, miłości, przemijania, wdowy, ziemi budzącej się po zimie do życia Janicka-Krzywda 1993, s. 200. Uważa się go też za symbol Maryi Herd Lek 43, Lur Słow 107, Krenz 2005, s. 125, nazywanej *fiołkiem pokory* For Sym 187, *skromności, czystości, niewinności, świętości, słodczy, fiołkiem pachnącym, uzdrawiającym* Kob SFlor 72. Anonimowy ojciec Kościoła opisywał mistyczną koronę Maryi, przyozdobioną najpiękniejszymi kwiatami: fiołkami, liliami, różami wiosennymi oraz krokusami Krenz 2005, s. 120. Średniowieczny teolog Thomas z Chobham uważał fiołka, ze względu na jego zapach, za pierwszy wśród kwiatów Marecki, Rotter 2007, s. 153. Honoriusz z Autun oraz Thomas z Ci-

teaux (XII w.) pisali, że w Kościele – ogrodzie rosną fiołki wyznawców, róże męczenników i lilie dziewic Kobielius 1997, s. 142, 144. Fiołek jest symbolem Chrystusa jako pokornego Baranka Marecki, Rotter 2007, s. 153, ze względu na swoją barwę symbolizuje Jego mękę Herd Lek 43. Jest atrybutem św. Finy – według legendy w chwili śmierci świętej na jej łożu zakwitły fiołki Impelluso 2006, s. 128. Woń fiołków miała towarzyszyć mistykom katolickim podczas ekstazy Szary 2017, s. 135. Fiołki mają rosnać w raju Wisła 1896/657.

W zachodniej Europie fiołek uważano za symbol miłości, którą dziecko ofiarowuje matce, a narzeczony narzeczonej For Sym 186. To symbol wiosennego przebudzenia, miłości, skromności, tajemnicy, czujności, prawdziwej cnoty, czystości, przemijalności, dworskiego życia De Vries Dic 488, śmierci, pokory, wierności oraz Chrystusa na ziemi, biały fiołek – niewinności Wat Dic 406.

Niemieccy kaznodzieje średniowieczni porównywali Matkę Boską do łąki, na której kwitną fiołki, róże i lilie Lud 1929/131. Na obszarze języka niemieckiego trzem pierwszym znalezionym w danym roku fiołkom przypisywano moc leczniczą. Te fiołki, gdy zostaną połknięte, miały chronić przed malarią, chronić przez cały rok przed chorobami, sprawiać, że się będzie miało dobrą krew. Pocierano nimi oczy, wierząc, że to będzie strzec przed „złymi” oczyma. Pierwszym fiołkom przypisywano także złe działanie. W dialekcie Getyngi dzikie fiołki nazywano *wściekłyimi fiołkami*, ponieważ według wierzeń ludowych ich wachanie czyni człowieka szalonym. W okolicy Ingolstadt (Górna Bawaria) gęsi wysiadującej jaja dawano fiołki do gniazda, aby młode wcześniej się wylęgły. Przepowiadano, że gdy w św. Józefa (19 marca) są już fiołki, to żniwa mają być wczesne Wört Hoff 8/1537–1538. Autorzy dzieł przyrodniczo-leczniczych polecali fiołki na gorączkę oraz podkreślali ich działanie kojące i łagodzące bóle. Według Hildegardy z Bingen fiołki uspokajają i ułatwiają zasypianie. Sok z fiołków ma leczyć zaćmę, a maść z soku z fiołków na bazie oleju – ból głowy, nerek, choroby pęcherza moczowego, zatrzymanie moczu, hemoroidy i wypryski skórne. Piotr Hiszpan (późniejszy papież Jan XXI) uważał fiołki za lekarstwo na ból głowy, zębów i stawów. Liście fiołków utarte z miodem miały leczyć choroby skóry. Wywarem fiołkowym leczono kaszel i choroby płuc. Suszone fiołki dodawano do pierwszej kąpieli noworodków, która miała ustrzec je przed działaniem demonów oraz zapewnić siłę Żak-Kulesza 2017, s. 297–298.

W krajach anglojęzycznych pierwszych fiołków nie przynoszono do domu, ponieważ panowało przekonanie, że w ten sposób można sprowadzić nieszczęście i spowodować zdychanie młodych kaczek i kurczaków Wört Hoff 8/1538. Fiołek był stosowany jako środek nasenny. Liście fiołki przykładano na rany, wrzody, czyraki, stłuczenia oraz miejsca użądłone przez owady. Korzeniom i nasionom fiołki przypisywano działanie przeczyszczające. W średniowieczu z kwiatów fiołków, sałaty i cebuli przyrządzano sałatkę. W czasach elżbietańskich jedzono sałatkę z pączków fiołków. Fiołki były także dodatkiem do dań z dziczyzny Wat Dic 406.

We Francji *kapralem Fiołkiem* (fran. *caporal Violette*) nazywano Napoleona, ponieważ na Elbie obiecał przyjaciółom, że pojawi się we Francji wraz z fiołkami. Gdy Napoleon w marszu na Paryż mijał Fréjus, tłum kobiet obrzucił go fiołkami Kop SMit 730.

W Czechach panowało przekonanie, że po pierwszym grzmocie fiołki przestają pachnieć Wört Hoff 8/1538.

W ukraińskiej kulturze ludowej fiołek jest symbolem dziewictwa i radości, ale liliowe fiołki to symbol żałoby na weselu dziewczyny-sieroty (której ojciec nie żyje) Zajw Ukr 614.

* * *

≡ Nazwa *fiołek* występuje w licznych wariantach fonetycznych i morfologicznych: *fijatek* 36, *fijołka* 30, *fiała* Pieś Śl 2/546, zdrobnienia (popularne zwłaszcza

w pieśniach): *fiołeczek* 21, *fijolinka* Maj Śląsk 42, *fiołyszek* SGP PAN/K. Przymiotnik *fiołkowy* oznacza ‘kolor fioletowy’ Kaś SGO 1/253.

Słowo *fiołek* wywodzi się z łac. *viola* ‘kolor fioletowy; fiołek’ Bor SE 149. Zostało zapożyczone za pośrednictwem średnio-wysoko-niemieckiego *vīol/vīole/vīel* (dziś niem. *Viole*) ‘fiołek’. Jest notowane w polszczyźnie od XV wieku. W XV–XVI w. *fiołek* to nazwa różnych gatunków kwiatów ogrodowych, także tych nazywanych dziś *bratkami* Bań ES 1/371. Wedle bajki nazwa *fiołki* pochodzi od imienia królewicza *Fiołka* 41.

Wyraz *fiołek* ma odpowiedniki w innych językach słowiańskich, np. ros. *fiolka* (ale na południu Słowiańszczyzny inaczej: bułg. *temenuga*, serb.-chorw. *ljubica* Budz Słow 196).

Nazwa *fiołek* jest przenoszona na inne rośliny. *Fiołkami* są nazywane →bratki Kurek 2004, s. 151; *fijałek* to w gwarze Zakopanego krokus, szafran spiski (*Crocus scepu-siensis*), zimowit jesienny (*Colchicum autumnale*), goryczka wiosenna (*Gentiana verna*) Zbor SZak 93; *fijołka* ‘storczyk szerokolistny’ Kaś SGO 1/502; *fijołki* ‘flokisy’ Kaś SGO 2/26. *Fiołek trójbarwny* (*Viola tricolor*) to botaniczna nazwa bratka, w gwarach nazywanego *fiołkiem potrójnym*; *fiołek żółty* ‘lak pospolity (*Cheirantus cheiri*)’ Spół Naz 17, 28; *fiołek alpejski* ‘cyklamen’ s SFr 1/22; *fiołek dziki* ‘chwast – dzwonek rapunkuł (*Campanula rapunculus*)’ Pelc SGLub 5/148; *marcowa fijołka* ‘krokus’ SGP PAN/K; *fiołek leśny* ‘przylaszczka (*Hepatica*)’ SGŚ Wyd 9/90; *nocne fijołki* ‘maciejka (*Matthiola bicornis*)’ SGP PAN/K. *Korzeniem fiołkowym* jest nazywany kosaciec Bieg Lecz 348.

↑ F. jest powszechnie kategoryzowany jako →*kwi at* Jaz Spis 136, Pośp Śląsk 110, *kwi atek* 1, 41, 42, też *kwi at polny* ŁSE 1981/103.

↓ Uprawnym gatunkiem F. jest *fiołek ogrodowy* Pelc SGLub 5/148.

Dziko rosnące gatunki F. to:

(a) *fiołek wonny* (*Viola odorata*), inaczej *proliszk*, *proleşzka* Sych SGKasz 4/171 (nazwa utworzona ze względu na miejsce rośnięcia – przy lesie Rogowska 1998, s. 48), *marcowi kwi atek*, *wielkanocny kwi atek* (ze względu na czas kwitnienia) Rogowska 1998, s. 48, *fiołki brunatne*, *skopki* Spół Naz 18;

(b) *fiołek leśny* (*Viola reichenbachiana*), *leśne fijołki* Sych SGKasz 7/70, inaczej *dziejczynie fijełtzi* (leczone nim ból brzucha u dzieci) Sych SGKasz 1/260, *bezwonica* SGP PAN 2/94 (fiołek leśny nie pachnie), *pokutnica* Sych SGKasz 4/121 (nazwa powstała w wyniku skojarzenia fioletowej barwy fiołków z takim samym kolorem szat liturgicznych w Wielkim Poście Rogowska 1998, s. 49);

(c) *fiołek polny* (*Viola arvensis*), *pólne fijołki* Sych SGKasz 7/70, inaczej *ptászé grónka* Sych SGKasz 4/214 (nazwa została utworzona ze względu na to, że fiołki polne rosną jakby w bukietkach, *grónko* ‘bukiet, wiązka kwiatów’ Rogowska 1998, s. 54);

(d) *fiołek psi* (*Viola canina*), inaczej *poruszeniec* Wiśła 1890/3;

(e) *fiołek kalaminowy* (*Viola calaminaria*) ZWAK 1886/188;

(f) *ziemne fijołki* (*Viola mentronalis*) Wiśła 1898/296.

W systematyce botanicznej do tej samej rodziny, a nawet rodzaju, co F. należy *fiołek trójbarwny* (*Viola tricolor*), inaczej *bratek*, *pachnącé fijełtzi* Sych SGKasz 4/8, jednak w potocznej świadomości bratek i F. to dwa różne kwiaty Piekarczyk 2004, s. 120.

✦ F. tworzy kompleks z →bratkiem, →stokrotką, →tulipaniem, →lilią, →różą – kwiatami darowanymi kobietom (odpowiednio: pannom, mężatkom, wdowom) 36. F. jako kwiat pachnący współwystępuje z różą Glog Pieś 310. F. i róża stoją w pokoiku panny Bart PANLub 5/244. Z F. i róż jest uwity wianek panny, która bierze ślub w kościele 15. *Biała róża i fioleteczki* kwitną tam, gdzie *leje się / spływa* krew polskich żołnierzy walczących na wojnie 32. F., *lilija i różowy kwiat* rosną w *ogródeczku* chłopca 22. F., *leluje i różowy kwiat* to kwiaty przyniesione przez *janiolki* świętej Dorocie 33. F. i *dzwonków* rosnących na łące żałuje sierota, która po śmierci idzie do nieba 38. F. i →macierzanka kwitną w miejscu, gdzie leżały zwłoki Twardowskiego 43.

↔ F. jest przeciwstawiany róży na zasadzie skromny : pyszna 14, na dole : na górze 39c. Więdzące F., symbolizujące utratę dziewictwa, są przeciwstawiane kwitnącej lilii – symbolowi czystości 28. F. występuje w opozycji do *rutki* ZWAK 1880/166 i *trawki* 34 na zasadzie męski : żeński, →ruta. W przysłowiu *fioletki w Neapolu* są przeciwstawiane *gównu w polu* na zasadzie egzotyczny : swojski 8. F. są przeciwstawiane *chlebowi* na zasadzie niecodzienny: codzienny 7.

⊙ F. jest *drobny* 26b, 36, *drobno schodzi* 21. Ma fioletowe kwiaty, stąd nazwy kolorów: *fioletkowy* JP 1960/293, *fioletkowomodry* ‘w kolorze fiołków; fioletowy’ SGŚ Wyd 9/90. W pieśniach F. są *modre* (niebieskie) 27, 37, Pieś Śl 2/643, *sine* (niebieskie) Bart PANLub 2/388, *błękitne* TN Kazimierz Dolny 1991.

Fiołek *pachnie* 2, 20, 39b, 41, co zostało utrwalone w nazwie botanicznej *fiołek wonny*. Nie pachnie fiołek leśny, nazywany z tego powodu *bezwonicą* Sych SGKasz 7/13. Przyjemny zapach F. jest przeciwstawiany niemiłej woni cebuli 3, pluskiew K 40 MazP 343.

F. jest nietrwały 6, por. Piekarczyk 2004, s. 135.

∞ Czas kwitnienia. F. *pierwszy z wiosny zaraz wyłazi* Pelc SGLub 5/147, też 45, 46, fraz. *miły jak fiołek na wiosnę* NKPP miły 12. Kwitnie w maju 44, por. 5. W bajce złośliwa macocha wysła pasierbicę po F. zimą do lasu (dziewczyna zdobywa je dzięki cudownej pomocy magicznych postaci (12 miesięcy) / świętego Józefa 42.

Δ F. rosną w *lesie*, *na boru* 11, *w gaju* 44, *na polu* 29, *w ogrodzie* 13, w *ogródeczku* 22, w pieśniach: w (*wiśniowym*) *sadeczku* [= ogrodzie miłości] Glog Pieś 319, *na mostku* 34, *na dziedzińcu*, *przede dworem*, *przed okienkiem* 13.

♣ Zastosowania praktyczne. Z F. panny wiją wianki 11, 27. Odwaru z F. używano jako fioletowego barwnika Kul Wiel 2/317.

♣ Zastosowania obrzędowe. Z F. panna młoda wraz z koleżankami włoży wianek, który kładły na talerzu przykrytym białą chusteczką i wstążeczkami. Był on uroczystie obnoszony po izbie i „kupowany” przez uczestników wesela LL 1966/2–3/11.

♣ Zastosowania lecznicze. Uważano, że F. są pomocne na ból głowy, wzmacniają serce i leczą jego ból Wisła 1894/139. Na ból głowy spowodowany gorączką czoło, skronie i okolice nosa smarowano olejkami fiołkowymi Fisch Roś 364.

W leczeniu kaszlu stosowano *ulepek* z F. Wisła 1893/168, gdyż uważano, że F. *pomagają do wyrzucenia flegmy* Wisła 1894/138. W okolicach Wieliczki i w Żywieckiem F. wonny stosowano w leczeniu kokluszki i przeziębienia Pal Zer 73.

Do leczenia dolegliwości żołądka był używany *ulepek* z F. Wisła 1893/168.

Na choroby kobiece stosowano F. wonny Pal Zer 73.

Kluczyki [= pierwiosnki] z *fiołkami* stosowano na oczyszczenie krwi Wisła 1894/137.

≈ F. występuje wymiennie z → *rozmarynem*, → *różą*, → *tulipanem* – jako kwiat panny i mężatki, ze → *stokrotką* – jako kwiat wdowy 36; z *różą* – jako symbol piękna 31; *lelija*, *goździki*, *róży kwiat* wyrastają z popiołu z dzieciobójczyni 40, → *lilia*, → *goździk*.

F. funkcjonuje również w ekwiwalencji z *sianem* NKPP głowa 144, → *sieczką* NKPP głowa 145, → *plewami* NKPP głowa 152, *trocinami* NKPP głowa 149 i *otrębami* NKPP głowa 142 jako symbol głupoty.

✠ F. jest symbolem piękna ZWAK 1890/77 i wiosny 45, 46, a także skromności, fraz. *skromny jak fiołek* NKPP skromny 3, S SFr 1/221. Kojarzony bywa z aniołami 9, 13, 14, 22, 33, 39, 40, por. Karwatowska 2007. W kolędzie *woniejącym fiołeczkiem* jest nazywany *malutki Jezus* Miłk Pas 605.

W pieśniach stanowych F. jest kojarzony z kobietą: panną, mężatką lub wdową 36, symbolizuje panięską czystość LL 1966/2-3/11. F. symbolizuje tęsknotę za ukochaną osobą 29. W pieśni miłosnej *dziewczyzna/pastereczka* obiecuje *wianek z drobnych/samych fiołków szlachcicowi*, który *chce zająć jej wolki* [= nakłania do aktu miłosnego] 26. *Sadzenie* 23 oraz *zrywanie* 20, 24, *smykanie* F. 23 w ogrodzie, *wiednięcie* i *opadanie* F. symbolizują akt seksualny, utratę dziewictwa 27, 28; *fiołek w błocie* – odrzucenie, *niechęć* 35, *fiołeczek błądy* – zdradę K 77 Rad 1/113. Tylko w pieśni żartobliwej bywa łączony z *mężczyzną* 34; *leśnym fiołeczkiem* jest nazywany ukochany Sad Podh 129.

F., ze względu na swoją fioletową barwę, jest też symbolem śmierci i żałoby Niew Prow 138 – wyrasta na grobie zmarłych rodziców sieroty 37. *Biała róża* i *fiołeczki* kwitną tam, gdzie *leje się/spływa* krew polskich żołnierzy walczących na wojnie 32.

W gwarze górali Skalnego Podhala *fijoł* to ‘osoba niezrównoważona, głupiec’ Hod SPodh 48, por. też fraz. *dostać fioła* [= bzika], *mieć fioła/fiołka* S SFr 1/221, *ma fiołki w głowie* NKPP głowa 125 – to wyraz lekko myślności; w gwarze orawskiej *fijołka* to ‘dziewczyzna niestateczna, mająca pstro w głowie’ Kaś SGO 1/253.

DOKUMENTACJA

PRZYSŁOWIA

- 1 – *Dzieci, kobiety, fiołki, bławatki – wszystko to kwiatki*. NKPP dziecko 30.
- 2 – *Piękność bez skromności – to fiołek bez wonności*. Orac Maz 62.
- 3 – *Smaruj Żyda fiołkami, a jego i tak czuć będzie cebulą*. NKPP Żyd 234c, zob. cebula nr 16, SSiSL II/2/306; por.: *Smaruj chłopca miodem, zawsze czuć go smrodem*. NKPP chłop 191, tamże liczne warianty.
- 4 – *Między fiołkami i pokrzywą ziele*. NKPP pokrzywa 10a, tamże war.: *Przy wonnym kwiecie rośnie i pokrzywa; Czasem między pokrzywami lilia rośnie*.
- 5 – *Fiołki nie kwitną w grudniu*. NKPP fiołek 1.
- 6 – *Nowe sitko na kołku, nic po wczorajszym fijołku*. NKPP sito 2a, tamże liczne warianty.
- 7 – *Chłop o chlebie, baba o fijołkach*. NKPP baba 28b, tamże warianty.

8 – *Wolę polskie gównno w polu niż fijołki w Neapolu.* [„Zwrot pierwotnie ironiczny, nabrał z czasem wartości patriotycznej.”] NKPP Neapol 2.

WYLICZANKI DZIECIECĘ

9 – *Aniołek, fijołek, róża, bez, konwalia, balia, wściekły pies.* Pis Wyl 73, war.: Mich Trad 24, ŁSE 1963/177.

KOLEĐY

10 – *O siano, siano* [na którym leży Dzieciątko Jezus], *zapach w tobie zdrowy, przechodzisz bowiem i kwiat fijałkowy.* Miod Pas 162.

PIEŚNI SOBÓTKOWE

11 – *Z fijałeczków dziewczyna wije wianki i puszcza je na wodę.*

Są na boru fijałeczki, pójdziewa na nie i uwijem parę wianków na zalecanie. Uwiję ja parę wianków, puszczyć na wodę i zobaczę, i zobaczę, kogo dostanę. K 1 Pieś 198, war.: Wisła 1889/517, Pieś Śl 2/143 [jako pieśń zalotna], Glog Pieś 26.

12 – *Ma wianeczek z ruty, kawaler jej suty. Ma wianek z fijołków, nie brak jej kochanków. Ma wianek z żegawki, nie brak jej zabawki. Ma wianeczek z krasni [kraś – fem. kwiecie grochowe], wyděła się w pasie. Ma wianeczek z kopru, co się ruszy, to pru.* K 16 Lub 120.

PIEŚNI I PRZYŚPIEWKI DOŻYNKOWE

13 – *W naszym ogrodzie rosna fjołki, młode hrabianki jak aniołki.* Stel Pom 237; podob.: *A na dziedzińcu wyrosły fijołki, a nase panicki to jakby aniołki.* Wisła 1902/643; war.: *Przede dworem kwitną fjołki, wielmożnego dzieci jak aniołki.* Szul Fol 31; *Przede dworem, przed okienkiem, kwitną fjołki, wyszły do nas jaśnie hrabianki, żeby aniołki.* MAAE 1906/54.

PRZEMOWY WESELNE

14 – *Panna młoda ma być skromnym fiołkiem, a nie pyszną różą.*

A ty zacna panno młoda, niezachwiana serca biciym, we łzach żeś siem pożegnała z tem panieńskim życiym. Stań przy boku twego mynża, bądźże mu aniołkiym, nie równaj się z pysznym różum, bądźże skromnym fiołkiym. LL 1965/2–3/56.

PIEŚNI I PRZYŚPIEWKI WESELNE

15 – *Kiedy panna Kasia w progi [kościola] stympuwała, tu jji Matka Boska wionek zdymowała. Dwanaści fijołki i dwanaści róży, sześciu aniułowi panni Kasi służy.* Bart PANLub 2/373.

16 – [Pieśń śpiewana podczas oczepin:] *Na zielonej łące wianek położyłaś, wpadł do wodnej głębi i tak go pozbyłaś. Jasia pójde pytać i tych rybek chybkich, czy go można schwytać na tych falach szybkich. Schwyciła go, miała, ale już niecały, bo trzy fijałeczki z niego obleciały.* Szul Fol 51.

17 – *O chmielu, chmielu niedowarzony, nie chodźże Jasiu do cudzej żony, bo cudza żona śmierdzi parchami, a twa Marysia fijołeczkami.* ZWAK 1886/239, ts. Cisz Sławk 53.

18 – *Jak sobie zaśpiewam w trzemeńskiej dolinie, to się na grodzisku fijołek rozwinie.* Płat Krak 295, war.: Płat Krak 267, 513 [jako pieśń rodzinna], LL 1960/4–5/43.

19 – *Zakwitli fijołeczki, zakwitli, a kamienne górejki „ukryli. Po nich krasna Kasiuniejka chódziła, rzędym, rzędym, barwineczyk sadziła.* Bart PANLub 2/292, tamże wykaz wariantów, nadto Ad Zam 35.

20 – *Na zielonej łące fiołki pachniące. Do ciebie, Marysiu, serce kochające. Na zielonej łące fiołki zrywała. Powiedz mi, Marysiu, komuś serce dała? Nikomu, nikomu, tylko, Janku, tobie. W pokoju przy stole piliśmy oboje. W pokoju przy stole sam Pan Bóg nad nami; tyś mnie opasała boskimi słowami.* Kot Zn 351 [jako „pieśń do kolędy dla dziewcząt”].

PIEŚNI ZALOTNE I MIŁOSNE

21 – Miała dzioucha ogródeczek, zasiała se fijołeczek. Fijołeczek drobno schodzi, sama dzioucha do mnie chodzi. Same dziouchy sobie winne, chodzić do mnie nie powinny. Dyg Kat 184.

22 – W ogródeczku chłopca rośnie lilija, fijołek i róży kwiat.

W moim ogródeczku rośnie lilija, powiedz mi, dziewczyno, czy będziesz moja. Ja ci nic nie powiem, bo ja sama nie wiem, za kogo mnie mama da. W moim ogródeczku rośnie fijołek, powiedz mi, dziewczyno, gdzie twój aniołek. Ja ci nic nie powiem, bo ja sama nie wiem, gdzie on chodzi wysmołek. W moim ogródeczku rośnie róży kwiat, powiedz mi, dziewczyno, czy ci miły świat. Świat mi jest wesoły, a mnie głowa boły, płakałabym dzień i noc. Bart PANLub 4/290.

23 – Kiedy będzie słońce i pogoda, przyjeżdż, Jasiu, do mego ogroda. Bedziemy se fijołeczki sadzić i o samych ładnych rzeczach radzić. Lud 1896/359; war.: A jak będzie słońce i pogoda, przychodź, Jasiu, do mego ogroda. Będziemy se fijołeczki smykać, będziemy se ku sobie pomykać. Oles Lub 11.

24 – Na koniku jade, panna stoi w sadzie i fijałki zrywa, do koszyczka kładzie. Nie zrywaj fijałek, niech się rozkwitają, nie zdradzaj [= nie uwodź] dziewczynkę, niechaj dorastają. Bart PANLub 4/517, tamże wykaz wariantów.

25 – Chodziła po lasku, zbierała fijołki. E! cości po fijołce, kie cie zoden nie fce? Lud 1908/271.

26 – Dziewczyna/pastereczka obiecuje wianek z drobnych/samych fijołków, rozmarnowy / z rozmaryjonu szlachcicowi/zajęcowi, który straszy / chce zająć jej wołki [= nakłania dziewczynę do aktu miłosnego].

a. Tam w Toruniu koło Budzynia, pasła tam wołki mała dziewczyna. Pasła tam mała, mała, nieduża, jej liczki miała jak w sadzie róża. I przyszed do niej niejaki ślachcic, i zaczął ci jej wołeczki straszyć. A ty, szlachcicu, nie strasz mi wołków, to ci uwije wianek z fijołków. Wianek z fijołków, rozmarnowy, dawaj, dziewczyno, wołki do domu. Bart PANLub 4/241.

b. A w lecie, w lecie słońce gorące, pasła dziewczyna wołki na łące. Przyszed ci do niej niejaki ślachcic i pocał ci jej wołki straszyć. Pocekaj, ślachcic, nie strasz mi wołków, uwije wianek z drobnych fijołków. Z drobnych fijołków, z rozmaryjonu. Zeń ze, dziewczyno, wołki do domu. K 6 Krak 107, war.: ZWAK 1886/279, Wisła 1893/120 [jako pieśń pasterska], K 46 Ka-S 76, Płat Krak 178, K 44 Gór 146, podob. Kot Rzesz 494 [jako kolęda dla podrastającej paniąki].

c. Pasła pastereczka wołki u lasecka, pięknie sobie śpiewała. Przyszed do niej zajęc, chciał jej wołki zająć, a ona mu nie dała. A ty, mój zajęcku, nie zajmuj mi wołków, uwije ci wianek ze samych fijołków. K 48 Ta-Rz 194.

27 – Z wianka ulatują (modre/białe) fiołeczki (i białe/modre różyczki / karafijoł / białe kwiateczki / kwiatki / białe/zielone listeczki / drobne gałązeczki / zielone wstążeczki) – dziewczyna traci cnotę.

a. Rostaciech ja, rośla, jako w lesie sosna, utraciłam wianek ze samego złota. Pójdę ja se, pójdę drobnych rybek pytać, jeżeli nie widziały mego wianka pływać. Widziały, widziały, ale nie był cały: cztery fiołeczki z niego wyleciały, cztery fiołeczki, dwie białe różyczki; nie dajcie się uwieść, wy, rudzkie dzieweczki! Rog Śląsk 49, ts. Pieś Śl 1/461, war. Stoin Żyw 205; . . . Widziałem, widziałem, aleć już niecały, dwie modre różeczki, sztyry fijołeczki ś niego wyleciały. . . . Tac Opol 143; . . . Widziały, widziały, ale już niecały, te białe listeczki i te fijołeczki ś niego obleciały. . . . Tac Opol 144; Widziały, widziały, ale już niecały, dwa białe listeczka, modre fijołeczka ś niego wyleciały. . . . Tac Opol 144.

b. Zasia nad jezioro drobnych ryb się pytać, jeśli nie widziały, albo nie słyszały mego wiórka pływać. Widziały, widziały, ale już niecały, zielone stążeczki, białe fijołeczki ś niego łociały. Tac Opol 126.

c. Ułani, ułani, odkąd wy jedziecie, zgubiłam wiunczek, zgubiłam ruciany, może go wieziecie? Wieziemy, wieziemy, ale już niecały, zielone listeczki, kwiatki, fijołeczki z niego obleciały. Bart PANLub 4/354, war.: Bart PANLub 5/86, Nieb Przes 67, Kot Rzesz 160 [jako kolęda], 314.

d. Koniorze, koniorze, coście konie paśli, jeźliście mojego wioneczka nie naszli? O naszlichmy, naszli, ale już niecały, już cztery fijołeczki z niego wyleciały. Cztery fijołeczki, dwie białe rożyczki, nie dajcie się uwieść, chudobne dziewczeczki! Pieś Śl 2/636–637; war.: Naślime g^uo, naśli, ale już niecały, śtyry fijołeczki ś nieg^uo wyleciały. Śtyry fijołeczki, piąty kalafijor, już sie mi nie bedzie na g^lowie "ozwijoł. Mika Oraw 33, podob.: Stoin Żyw 117 [jako pieśń balladowa], Pieś Śl 2/637, 640, LL 1957/4/45.

e. O jezioro, jezioro, bystra woda w tobie jest. Wianku z maryjanku, na głowie mi wędnieisz! Jakżeby nie miał wędnieć, gdy już nie jestem cały? Zielone listeczki, modre fiołeczki ze mnie już opadły. Rog Śląsk 155, ts. Pieś Śl 2/674.

28 – [O dziewczynie, która straciła cnotę:] Żebyś ty sie przypasała z rana do wieczora, już nie byńdziesz taka ładna, jaka byłaś wczora. Wczoraj byłaś kiej lilija, co kwitnie w ogrodzie, a dziś jesteś jak te fiołki, co wędną we wodzie. Krzyż Kuj 1/230.

29 – Fiołki kwitną na polu – dziewczyna będzie tęsknić za chłopcem.

Szeroko, daleko kozakowskie pole, nie będa tam na rok chodzić nożki moje. . . . Kozakowskie pole fijołkami kwitnie, ciężko me serdeczko od niego odwyknie. Kwitnie ono, kwitnie, już mi zokwitwało, już mi tak nie bedzie, jako mi bywało. ZWAK 1885/173, ts. Pieś Śl 2/267.

30 – Czerwona modra fijołka, opuściłać mnie kochanka. Opuściłać mnie i ja ją, toć matuchniczka nie łajq. Rog Śląsk 87, ts. Pieś Śl 1/388.

31 – Na podwórzu stoi studnia, węborek nad nią, obiecał mi pan ekonom dziewczuchę ładną. Ta dziewczucha kiejby róża, na robotę pysk wydłuża. Ta dziewczucha kiejby fiołek, na robotę kiejby wołek. MAAE 1912/131.

PIEŚNI ŻOŁNIERSKIE

32 – Tam, gdzie leje się/spływa krew polskich żołnierzy walczących na wojnie, kwitnie biała róża i fijołeczki.

Piąty roczek wojny minął, już niejeden Polak zginął. Już niejedna matka płacze, że już syna nie zobaczy. Ej, wy matki, co płaczecie, wy na wojne nie pójdziecie. Krew się leje strumieniami, [rąbiemy się szabelkami]. A gdzie ta krew lać się będzie, biała róża kwitnąć będzie. Biała róża, fijołeczki, z Bogiem, z Bogiem, panienczki. Bart PANLub 3/392, wykaz wariantów Bart PANLub 3/393, nadto war.: A wy, matki – co płaczecie? Wy na wojnę nie pójdziecie. Nasze serca płakać muszą, bo już idą z ciałem, duszą. Już się sieką szabelkami, krew się leje strumieniami. A gdzie ta krew spływać będzie, biała róża kwitła będzie. Biała róża, fijołeczki, z Bogiem, z Bogiem, panienczki. Kot Rzesz 430 [jako kolęda okupacyjna], war. Kot Rzesz 426 [jako kolęda dla chłopców].

PIEŚNI RELIGIJNE

33 – Przynieśli jej [świętej Dorocie] fijołki, te maluśkie janiołki. Przynieśli jej leluje, ^uod Panienki Maryje. Przynieśli jej rózy kwiat, już jej służy cały świat. Kaz Nuty 1997/30.

PIEŚNI ŻARTOBLIWE

34 – Pod mosteczkiem rośnie trawka, a na mostku fijołek, we Wieliczce ładno panna, a w Zakrzowie parobek. Płat Krak 684; war.: Na moście trawa rośnie, a pod mostem fijołek, u Galaty ładna dziewka, u Grzesiaka parobek. Lud 1896/71; A na moście trawa roście, a pod miastem fijołek; u Palaczki piękna dziewczka, u Wąchola parobek. Pol Rud 158.

35 – Pozyrom na ciebie przez stachety w płocie, z ciebie jes parobek kiej fijołek w błocie. Stoin Żyw 428; podob.: Pozdrawiam cie, chłopie, bez fijołek w błocie, jes z ciebie kawaler jak stacheta w płocie. Stoin Żyw 428.

PIEŚNI STANOWE

36 – Fijołka panience, a bratki mężatce, wdowuleńce stokrotke, a pokrzywę babce. Płat Krak 516 [jako pieśń rodzinna]; war.: Tulipan panience, fijołek mężatce, biała lilia wdowuleńce, a pokrzywę

babce. TN Dobre 1977; *Białe róże pannom, tulipan mężatkom, drobny fiatek wdowuleńkom, a pokrzywy babkom*. Bart PANLub 5/219, tamże warianty, np.: *Różyczkom panienki, tulipan mężatkom, wdowuleńkom polne kwiatki, a pokrzywy babkom*; por.: *Białe róże pannom, tulipan mężatkom, polne kwiaty wdowuleńkom, a pokrzywy babkom*. LL 1962/4–6/136.

PIEŚNI SIEROCE

37 – Fiołeczka/fiołeczek modra/modry i zielony trawniczek/zielona trawiczka/lelujka/czerwony goździczek rosną na grobie rodziców sieroty.

Mój Boże, mój Boże! Kajż mój tatuliczek? Jużci mi na nich rośnie zielony trawniczek. Zielony trawniczek, fiołeczka modra. Kajżeście mi się dzieli, mamuliczko dobra? Moja mamuliczko, wy pod ziemią śpicie, mnie się tu źle powodzi, a wy nic nie wiecie. Rog Śląsk 237; war.: ... *zielona trawiczka, fiołeczek modry* ... MAAE 1906/116; ... *Zielona lelujka, fiołeczka modro* ... Lom Śląsk 237; war.: MAAE 1906/115, Lom Śląsk 284, Dyg Kat 126, podob. Maj Śląsk 42 [jako pieśń pracy, niedoli i buntu], zob. pieśni zalotne i miłosne nr 27b.

38 – [Duch sieroty idzie przez świat do nieba.] O sieroto, o dziecię, nic ci nie żal na świecie? Żal mi jeno tej łąki, [gdzie] fiołki i dzwonki. Żal mi słońca w zachodzie, kiedy świeci na wodzie, i fujarki wierzbowej znad zielonej dąbrowy. K 82 Cheł 90.

WIERSZE Z PAMIĘTNIKÓW I LISTY

39 – a. *Nim jutrzeńka rozpuściła swe promienie, ja tobie, Władku, zanoszę swe pozdrowienie ... pozdrawiam cię przez róże i fiołki, żeby cię szczegły [sic!] niebieskie aniołki*. LL 1998/4–5/75.

b. *Pozdrawiam cię, siostrze, przez ten liścik krótki, abys nie pijata z chłopakami wódki. Pozdrawiam cię, siostrze, przez pachnące fiołki, bo jesteś tak ładna jak w niebie aniołki*. PSL 1987/1–4/127.

c. *Na górze róże, na dole fiołki, my się kochamy jak dwa aniołki*. PSL 1987/1–4/136.

BALLADY

40 – Z popiołu z dzieciobójczyni wyrasta fiołek/lelija/goździk/róży kwiat.

[Kasienka utopiła swoje dziecko.] Nadobna Kasienko, chcesz moją żoną być, mogę cię jeszcze od śmierci odkupić. Matka moja, matka, nie była królową i ja też nie chcę być żadną mistrzewą. A żeli mię chcecie, włóżcie mię na ogień i upálcie ze mnie drobnego popiołu, i rozsiéjcie mnie w tém iwińskim polu. Z tego popiołu wykwiata śliczny kwiat, płacze mię płacze, płacze cały świat. Z tego popiołu wykwiata lelija, płacze mię płacze, cała familija. ... Z tego popiołu wykwiata fiołek, jużci się nad grobem uwija aniołek. K 12 Poz 223; war.: ... *Wyrośną ze mnie goździki ... Wyrośnie ze mnie fiołek, będzie mię płakał Jasinek ... Wyrośnie ze mnie róży kwiat ...* Stoin Żyw 101.

BAJKI

41 – Omdlały królewicz Fiołek odzyskuje przytomność dzięki miłej woni ukrytych w trawie kwiatuśzków, którym na pamiątkę tego wydarzenia nadano nazwę fiołki.

Niegdyś w krakowskim zamku panował król imieniem Pyrowy, mąż już sędziwy i złamany trudami tak, że gdy wybuchła wojna, postanowił na pole walki wyprawić królewicza Fiołka. Królewicz był młodzieńcem pacholęciem, słabowitem od urodzenia. Z polecenia ojca traktowano go w wojsku jak żołnierza. Rozłożono się obozem nad Popradem. Fiołkowi kazano stać przy kotle, a królewicz nieprzyzwyczajony do wyziewów bijących z kotła i do zapachu dziegciu, którym smarowano buty, zemdlał. Najpierw go ratowano, niczym nie można było się młodzieńca docucić. Wtem dookoła omdlałego napełniła powietrze woń dziwnie miła. Królewicz oprzytomniał, a gdy wszyscy zaczęli szukać przyczyny tej miłej woni, spostrzegli w trawie mnóstwo ukrytych kwiatuśzków, które na pamiątkę nazwano fiołkami. Pierwszą wiązkę nowych kwiatków przyniósł królewicz matce. Królowa kazała je sadzić w ogrodzie i rozmnożyły się fiołki po całej Polsce. Fisch Roś 364–365.

42 – I. Macocha wysyła pasierbicę zimą do lasu po fiołki. II. Dzięki pomocy dwunastu miesięcy / świętego Józefa dziewczyna zdobywa fiołki.

Pasierbica, wysłana przez macochę w zimie do lasu po fiołki, idzie zrozpaczona, nie mogąc nigdzie napotkać kwiatów. Wtym ujrzała dwunastu ludzi, siedzących dokoła ogniska; pozdrowiła ich uprzejmie, pytając, czy nie wiedzą, gdzie można znaleźć owe kwiatki. Jeden z nich podał dziewczynie kwiatki, pytając, który z miesięcy ona najbardziej lubi; dziewczę chwaliło każdy miesiąc, a ponieważ siedzący byli właśnie miesiącami, przeto wdzięczni za pochwałę, na pożegnanie obdarzyli dziewczynę wiązką drew, którą ona złożyła do fartuszka i zaniosiła do chaty. Kiedy opowiadała swą przygodę i, pokazując fiołki, uchyliła fartuszka, macocha z podziwem ujrzała zamiast drew pełno złota i drogich kamieni. Na drugi dzień macocha wysłała swą córkę, ale ta okazała miesiącom niegrzeczność i krnąbrność. Na pożegnanie obdarzono ją również wiązką drew, ale te na drodze zaczęły się palić i nim dziewczyna przyszła do domu, spaliła się. Wisła 1903/463, war.: K 14 Poz 164–165, Cisz Krak 137–138, Jaz Spis 134–136, [dziewczynę pomaga święty Józef] Lud 1898/416–417, por. Krz PBL nr 480B.

PODANIA

43 – [Zgodnie z wolą Twardowskiego po trzech latach, siedmiu miesiącach, siedmiu dniach i siedmiu godzinach uczeń odkopuje jego ciało.] *Jakiż podziw! Zwłoki Twardowskiego znikły, w miejscu wiorów [sic!], na których leżały, kwitły wonne fiołki i macierzanka.* Siem Pod 225, war. Wój Klech 205.

PISANA POEZJA CHŁOPSKA

44 – [„Maj”] *Przeszedł maiczek wśród brzoźek w gaju, / już fiołeczek zakwitł na skraju, / konwalie białe nad wodą stały / w tym chłodzie.* [F. Duczek] Szcz Ant 288.

45 – *A kiedy wiosną zakwitną fiołki, / chętnie na ławce przysiądzie / dziewczyna z chłopcem, / ciesząc się swym szczęściem.* [P. Kołek] Ad Złote 121.

46 – *Na wiosnę łąki, gaje, strumyki, / zerwę zawilce, fiołki, goździki, / latem naciągnę na promień słońca / złociste perły chlebem pachnące.* [H. Kołodziej] Wer Ojcz 226.

BIBLIOGRAFIA: De Vries Dic 488; For Sym 186–187; Herd Lek 43; Impelluso Lucia, *Natura i jej symbole. Rośliny i zwierzęta*, Warszawa 2006; Janicka-Krzywda Urszula, *Patron – atrybut – symbol*, Poznań 1993; Karwatowska Małgorzata, „Na górze róże, na dole fiołki...”, czyli o wpisach do pamiątek, [w:] *Język polski. Współczesność. Historia*, t. VI, pod. red. Władysławy Książek-Bryłowej i Małgorzaty Nowak, Lublin 2007, s. 51–69; Kemp SInd 8; Kobielus Stanisław, *Człowiek i ogród rajski w kulturze religijnej średniowiecza*, Warszawa 1997; Kob SFlor 72; Kop SMit 60, 730; Kop SSym 94; Krenz Marianna, *Średniowieczna symbolika wirydarzy klasztornych*, Kraków 2005; Kurek Halina, *Językowo-kulturowy obraz wsi podkarpackiej wpisany w nazwy roślin*, [w:] *Studia linguistica Danutae Wesołowska oblata*, pod red. Haliny Kurek, Janiny Labochy, Kraków 2004, s. 129–156; Lur Słow 107; Mac MitRoś 151; Marecki Józef, Rotter Lucyna (red.), *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, Kraków 2007; Marecki Józef, Rotter Lucyna, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2009; Nowakowska Alicja, *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wrocław 2005; Piekarczyk Dorota, *Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata*, Lublin 2004; Rogowska Ewa, *Z kaszubskiego zielnika. Fiołki, „Pomerania”* 1998, nr 5, s. 47–49; Rogowska Ewa, *Z kaszubskiego zielnika. Fiołek polny, „Pomerania”* 1998, nr 6, s. 54; Szary Adam, *Tajemnice bieszczadzskich roślin wczoraj i dziś*, wyd. 3 uzup., Rzeszów 2017; Wat Dic 406; Wört Hoff 8/1537–1538; Zajw Ukr 614; Zak-Kulesza Małgorzata, *Kompozycje przyrody w ikonografii maryjnej na wybranych przykładach malarstwa niderlandzkiego i niemieckiego od XV do początku XVI wieku*, Lublin 2017.

→ BRATEK, CEBULA, GOŹDZIK, KWIAT, LILIA, MACIERZANKA, PLEWY, ROZMARYN, RÓŻA, RUTA, SIECZKA, STOKROTKA, TULIPAN.

Agata Bielak